

Hòmens, homes i conflictes de naturalitat*

Jesús Jiménez i Maria-Rosa Lloret

Universitat de València i Universitat de Barcelona

1. Introducció

Un principi ben establert en els estudis lingüístics és la preferència per les estructures no marcades i, per tant, menys complexes. En el camp de l'evolució diacrònica, aquesta tendència s'hauria de manifestar en la selecció sistemàtica de les formes més senzilles i, en últim terme, hauria de conduir a la desaparició de la variació, atés que els dialectes —i fins i tot les llengües diferents— acabarien convergint en els mateixos resultats. Tanmateix, el marcatge estructural no es mesura en una sola dimensió, no hi ha una línia única que conduísca de la complexitat a la simplicitat, sinó que en qualsevol mot conflueixen diferents plànols de complexitat alhora; i aquesta multiplicitat de factors sovint comporta que el que és més senzill des d'un paràmetre complique excessivament la gramàtica en una altra dimensió, de vegades sense necessitat d'eixir del mateix component gramatical. Per exemple, en català l'elisió històrica de vocals posttòniques finals en mots com *prat* o *cap* (provinents de PRATU i CAPU, respectivament) va millorar els resultats des del punt de vista accentual, perquè la síl·laba tònica es va reforçar, això és, es va fer més prominent en esdevenir travada per la incorporació de la consonant final a la posició de coda sil·làbica; per contra, la multiplicació del nombre de codes finals incrementà considerablement la complexitat sil·làbica de la llengua.

Com a conseqüència de l'existència de requeriments contradictoris, les varietats poden optar per ajustar-se a les exigències de només algun d'aquests requeriments, de manera que trobem solucions que corresponen a punts d'equilibri diferents, més o menys estables, entre les distintes preferències. A vegades, la lluita —i el compromís— es produeix entre tendències pertanyents a un únic component gramatical. Unes altres, però, és el marcatge respecte d'un component gramatical diferent el que actua com a catalitzador o com a fre per a la simplificació o per al manteniment de les estructures complexes. L'objectiu d'aquest article és analitzar un exemple en què la morfologia

* Aquest treball forma part dels resultats del grup de recerca consolidat 2009SGR521, finançat per la Generalitat de Catalunya, i del projecte d'investigació FFI2010-22181-C03-02 i en el cas del primer autor també del projecte HUM2006-13295-C02-01, finançats pel MICINN i el FEDER.

interactua amb un component distint, la fonologia, a l'hora de seleccionar els resultats finals. L'anàlisi se centrarà en formes que presenten alternances en valencià i, en general, en català. En concret, estudiarem la forma per al plural de les arrels acabades en *-n* amb la intenció de mostrar que les relacions morfològiques influeixen en la forma fonològica dels mots i que, al seu torn, el marcatge fonològic influeix també decisivament en l'evolució de les estructures morfològiques. Al mateix temps, volem reforçar la idea que no hi ha solucions dialectals —o lingüístiques— millors ni pitjors, sinó que les dissemblances responen a equilibris diferents aconseguits entre els components gramaticals i els fenòmens que hi actuen.

2. L'alternança *n ~ Ø*: descripció

2.1. Gènesi i estat de la qüestió

Amb la caiguda de vocals finals en català antic es crearen una sèrie de terminacions consonàntiques, entre les quals es trobaven les formades per una nasal alveolar. Aquesta *-n*, a diferència de la majoria de les consonants finals, es va elidir normalment en el singular dels elements nominals oxítons; en el plural, en canvi, el grup *-ns* es mantingué de manera regular (1)a, excepte en rossellonés (1)b. L'eliminació de la nasal final en oxítons presenta, però, un bon grapat d'excepcions, entre les quals trobem mots usats sovint com a proclítics com *algun* o *mossén*, però també monosíl·labs com *nen* o *tren* i polisíl·labs com *Ferran* o *tobogan*, que no funcionen normalment com a proclítics (1)c.¹

(1) a. Elisió de la nasal final en els oxítons:

mà / mans	germà / germans	català / catalans
pi / pins	camí / camins	reflexió / reflexions

b. Elisió de la nasal final i davant *-s* de plural en els oxítons (rossellonés):

mà / màs	germà / germàs	català / catalàs
----------	----------------	------------------

¹ En ribagorçà, la nasal es conserva també en algunes paraules oxítones que presenten elisió en altres varietats: DE-MANE > *deman*, CANE > *can*, RATIONE > *ragon* (vg. Badia 1981: 242, *apud* Griera 1920: 50); Sistac (1993: 104) anota el manteniment general de *-N*, segons el tractament general en aragonés, en els oxítons a la zona d'Alins (*ragon*, *teixon*, *falcon*), així com la conservació excepcional de *-n* en el mot *man* a Calassanç «segurament [...] a causa del freqüent ús proclític: [la'man'dreta], [la'man'θurda]». Recasens (1996: 260) apunta, amb exemples extrets del *DCVB* i de monografies dialectals, la conservació eventual de *-n* en alguns mots oxítons en varietats d'arreu del domini (p. ex., (*a*)*glan*, *escon* i *rodon* al Rosselló; *tavan* a Gandesa i Tortosa), i especialment en locucions amb ús proclític (p. ex., amb el mot *pan*: *pan cuit* a Eivissa; *pan beneit* al Camp de Tarragona, al Penedés i a l'Urgell; *pan senyader* al Rosselló).

pi / pis	camí / camís	reflexió / reflexiós
----------	--------------	----------------------

c. Manteniment de la nasal en els oxítons:

algun / alguns	mossén / mossens	quin / quins
nen / nens	nin / nins	tren / trens
Ferran	Ramon	tobogan / tobogans

En els paroxítons, la nasal alveolar se sol elidir en les formes del singular; en les formes del plural, en valencià, en nord-occidental (tret de gran part del ribagorçà), en eivissenc i en el Camp de Tarragona es manté normalment el grup *-ns* etimològic, que se simplifica en la resta del català oriental i en la majoria del ribagorçà.² A (2)a reproduïm la llista de mots paroxítons amb alternança en el plural que presenta Wheeler (2005a: 328), a la qual hem afegit la variant *argues*, vàlida també com a forma del plural per a *argue* segons el *DOPV*, i els mots *imatge*, *orde* i *tave* (reportats per Sanchis Guarnier 1993: § 240) i *lleme* i *verme* (extrets del *DOPV*). Tot i que no els afegim a la llista, segueixen la mateixa pauta els compostos que contenen alguna de les arrels de (2)a, com ara *milhomes* ~ *milhòmens* o *saltamarges* ~ *saltamàrgens*. La conservació del grup *-ns* en els dialectes indicats és bastant general en mots d'ús freqüent com *hòmens* i *jóvens*, però sembla retrocedir en mots menys habituals com *termes* (vg. § 3.3). Com ocorria amb l'elisió de *-n* en els oxítons, hi ha diversos exemples, amb una estructura paral·lela als de (2)a, en què la nasal es conserva en el singular i en el plural (2)b; es tracta sovint de paraules sàvies, com bé indica Rasico (1982: 219).

(2) a. Elisió de la nasal final en els paroxítons, amb variació dialectal en el plural:

argue / argues ~ àrguens	ase / ases ~ àsens
cove / coves ~ còvens	créixens ³
freixe / freixes ~ fréixens	home / homes ~ hòmens
imatge / imatges ~ imàtgens	jove / joves ~ jóvens

² Sistac (1993: 102, n. 219) apunta la pèrdua sistemàtica de *n* en els paroxítons com a característica exclusiva, dins el català occidental, del ribagorçà, des del Torricó de la Llitera cap al nord (*homes*, *termes*...). Recasens (1996: 260) esmenta, a partir d'exemples trets del *DCVB*, la conservació esporàdica de *-n* en el singular d'alguns paroxítons (p. ex., *llemen* a poblacions del nord-occidental, *orfen* a Cullera, *orguen* a Eivissa, *raven* a Gandia); tots els exemples apuntats pertanyen a les varietats que solen conservar el grup *-ns* en el plural.

³ Aquesta paraula és tractada com a defectiva —sense forma per al singular— al *DGLC* i al *DCVB*; posteriorment, tant el *DIEC* com el *DOPV* han afegit una variant amb nasal per al singular: *creixen*. En algunes contrades la forma del plural es presenta, però, sense nasal (p. ex., a Torroella de Montgrí o a Manacor; vg. *DCVB*). D'altra banda, el mot *germen* presenta al *DCVB* la variant *germe*, però el *DGLC*, el *DIEC* i el *DOPV* remetent ja només a la forma *germen*.

lleme / llemes ~ llémens	marge / marges ~ màrgens
orde / ordes ~ órdens	orfe / orfes ~ òrfens
orgue / orgues ~ òrguens	rave / raves ~ ràvens
tave / taves ~ tàvens	terme / termes ~ térmens
verge / verges ~ vèrgens	verme / vermes ~ vérmens

b. Manteniment de la nasal en els paroxítons:

examen / exàmens	certamen / certàmens
fenomen / fenòmens	origen / orígens
misogin / misògins	cànon / cànons

En el quadre de (3), resumim la distribució dialectal bàsica de l'alternança $n \sim \emptyset$. (Per simplificar l'exposició, d'ara endavant ens referirem a rossellonés, català central i valencià com a indicadors de cada grup, excepte quan calga alguna matisació.)

(3) Alternança $n \sim \emptyset$ en elements nominals: distribució dialectal bàsica.

VARIETAT DIALECTAL	MOTS OXÍTONS	MOTS PAROXÍTONS
<i>Rossellonés</i>	mà / màs camí / camís	home / homes
<i>Català central</i> (excepte Camp de Tarragona), <i>balear</i> (excepte eivissenc), <i>alguerés</i> i <i>ribagorçà</i>	mà / mans camí / camins	home / homes
<i>Valencià, nord-occidental</i> (excepte ribagorçà), <i>eivissenc</i> i <i>Camp de Tarragona</i>	mà / mans camí / camins	home / hòmens

2.2. Peculiaritats del fenomen

El fenomen de l'elisió de $-n$ final és atractiu des del punt de vista teòric perquè presenta algunes peculiaritats que l'allunyen dels patrons que es poden considerar regulars en la variació i en el canvi morfològics. En primer lloc, resulta sorprenent que el canvi s'iniciï en les formes menys marcades. Pel que fa a l'estructura sil·làbica, per exemple, l'elisió comença per les formes nominals del singular, amb una coda simple, i

s'estén després —amb caràcter variable— a les formes del plural, amb una coda complexa formada per dos elements (4).⁴

(4) a. Primer pas: simplificació del singular, sil·làbicament més simple (general):

man → mà~~n~~

homen → homē~~n~~

b. Segon pas: simplificació del plural, sil·làbicament més complex (amb extensió variable):

mans → mà~~ns~~ (rossellonés)

hòmens → homē~~ns~~ (rossellonés i català central)

Aquesta ordenació contrasta amb el patró fonològic més habitual, segons el qual se simplifiquen abans les estructures més complexes. Trobem un exemple d'aquest model evolutiu no marcat en la reducció de grups consonàntics homorgànics en les diferents varietats de català, que comença en les còdes amb tres segments del plural i afecta en un segon moment les del singular, més simples estructuralment (5).⁵

(5) a. Primer pas: simplificació del plural, sil·làbicament més complex (gairebé general):

camp~~s~~ → camp~~s~~

pont~~s~~ → pont~~s~~

b. Segon pas: simplificació del singular, sil·làbicament més simple (general en català central; esporàdica en valencià):

camp → cam~~p~~

pont → pon~~t~~

En l'àmbit dels trets articuladoris, d'altra banda, és igualment sorprenent que l'elisió de nasals finals es limite als segments alveolars i no afecte les nasals bilabials o palatals, que, articulatòriament, es consideren més complexes (6).

(6) a. Elisió de nasals alveolars (més simples):

man → mà~~n~~

homen → homē~~n~~

b. Manteniment de nasals bilabials i palatals (més complexes):

ram

bany

⁴ Des del punt de vista històric, està documentat que l'elisió de *-n* tingué lloc primer en el singular de mots oxítons i paroxítons (per a aquesta qüestió, vg., p. ex., Rasico 1982 i Gulsoy 1997).

⁵ Per a la simplificació dels grups consonàntics homorgànics, vg., entre altres, Jiménez (1999), Wheeler (2005a, b) i Pons (2007).

En segon lloc, sobta que la pèrdua de la nasal siga geogràficament prou sistemàtica en el singular (tots els dialectes presenten *mà* i *home*, per exemple), però que, en canvi, existisca bastant variació en el plural. Com hem indicat en el § 2.1, el rossellonés aplica l'elisió tant als plurals paroxítons com als oxítons, mentre que el català central manté el grup *-ns* en els mots oxítons i el valencià, a més, el sol mantenir fins i tot en els paroxítons (7). La gradació dialectal descrita sembla indicar que la conservació del grup *-ns* en els oxítons és, per alguna raó, convenient, o almenys, que és més convenient que no el manteniment del grup en els paroxítons.

(7) a. Rossellonés: elisió regular de *n* en totes les formes:

mà / màs home / homes

b. Català central: manteniment de *n* en els plurals oxítons i elisió en els paroxítons:

mà / mans home / homes

c. Valencià: manteniment de *n* en els plurals oxítons i, de manera variable, en els paroxítons:

mà / mans home / hòmens ~ homes

I la tercera singularitat que sorprén és que el procés d'elisió se cenyisca, gairebé de manera exclusiva, a la morfologia nominal. En la morfologia verbal, excepte en la tercera persona singular del present d'indicatiu dels verbs *tenir*, *venir* i dels seus derivats (8)b, la *-n* final es manté regularment, fins i tot en les formes oxítones (8)a.

(8) a. Manteniment de *-n* final en formes verbals (habitual):

roman pon

entén pretén

b. Elisió de *-n* final en formes verbals (excepcional):

té (deté, manté, obté...) ve (esdevé, intervé, prové...)

Des del punt de vista sincrònic, la complexitat del fenomen d'elisió de *-n* es fa patent en l'excepcionalitat de les anàlisis formals proposades. Així, en el marc de la fonologia generativa clàssica s'ha proposat una regla d'elisió de *-n* final limitada als elements nominals oxítons, amb una bona colla, però, d'excepcions lèxiques (vg., p. ex., Lleó 1970: 7-8, Wheeler 1979: 270-275, Mascaró 1983: 112-119, Bonet & Lloret 1998: 99-102), i amb l'extensió de la regla a les formes verbals *té* i *ve* en algunes propostes (vg.

Viaplana 1991, 1996). Més recentment, també s'ha destacat l'excepcionalitat i la no-naturalitat del fenomen des de la perspectiva de la teoria de l'optimitat, amb anàlisis més o menys *ad hoc* (tal com reconeixen els autors de les propostes), que incorporen restriccions fonològiques no motivades (vg. Bonet *et al.* 2004, 2005; Kikuchi 2005; Wheeler 2005: 327-332). Són restriccions que simplement prohibeixen l'existència de mots acabats en *-n*, l'efecte de les quals es matisa per qüestions accentuals i paradigmàtiques i per idiosincràsia lèxica, en termes d'al·lomorfa (Wheeler 2005) o en termes de marcatge lèxic (Bonet *et al.* 2004, 2005; Kikuchi 2005). Des del punt de vista històric, Gulsoy (1997) ha interpretat el fenomen d'alternança $n \sim \emptyset$ apel·lant igualment a factors fonètics i estructurals, d'una banda, i a factors morfològics relacionats amb l'analogia, de l'altra. En qualsevol cas, la motivació de l'elisió o del manteniment de *-n* i l'extensió actual de determinats paradigmes en la llengua oral continua sent, en part, obscura.

A continuació, tractarem d'explicar les tendències que subjauen darrere de les peculiaritats de l'alternança $n \sim \emptyset$. Començarem analitzant les raons per les quals la simplificació s'origina en les formes del singular amb alveolar final (§ 3.1); en segon lloc, estudiarem quins factors motiven o frenen l'extensió de l'elisió a les formes del plural (§ 3.2-3.3), i, finalment, veurem com es justifica la conservació de la nasal final en les formes verbals (§ 3.4).

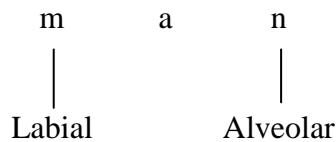
3. L'alternança $n \sim \emptyset$: motivació

3.1. Origen de l'elisió de *-n* final

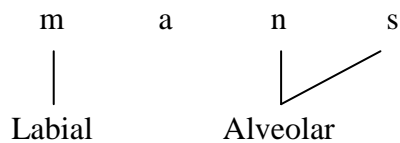
L'elisió de *-n* final resulta sorprenent si es considera únicament la complexitat de les síl·labes originals, atès que de les dues estructures prèviament existents, *man* i *mans*, sembla simplificar-se justament la més senzilla: la que conté una coda formada per un sol element. Tanmateix, la idoneïtat estructural de *man* enfront de *mans* s'ha de relativitzar. Per començar, malgrat que *mans* presenta una coda complexa, la nasal no augmenta significativament el grau de dificultat articulatòria del conjunt, perquè comparteix el tret Alveolar amb la sibilant següent (9)b; en canvi, en *man* la nasal es troba en final de seqüència, i no comparteix els trets articuladoris amb cap segment (9)a. En termes de llicenciament del Punt d'Articulació, el fet que en la forma *man* el tret

Alveolar depenga únicament de la consonant nasal, mentre que en *mans* es trobe associat doblement, a la nasal i a la marca de plural, implica que *mans* és pràcticament igual de complexa que *man*, ja que les dues estructures presenten un únic tret Alveolar: el de la nasal en el singular i el que comparteix el grup *ns* en el plural.

(9) a. Punt d'Articulació en el singular *man*:

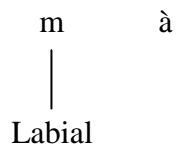

b. Punt d'Articulació en el plural *mans*:

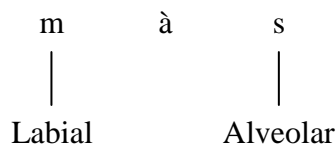

Quan les formes *man* i *mans* es comparen amb les alternatives sense nasal, que representem a (10), observem que la variant *màs* no suposa un descens remarkable de la complexitat articulatòria amb relació a *mans*, perquè el tret Alveolar segueix present en la sibilant següent (10)b; per contra, l'elisió de la *n* en *mà*, i l'eliminació consegüent del tret Alveolar (10)a, sí que impliquen una reducció del grau de complexitat amb relació a *man*. Dit d'una altra manera, mentre que en *mans* el moviment articulatori cap a la zona alveolar hi seria igualment sense la nasal, el manteniment de la nasal en *man* comporta l'execució d'un gest articulatori addicional respecte de *mà*. Aquesta diferència de complexitat entre les formes del singular *man* i *mà* seria, doncs, un factor de tipus articulatori que contribuiria a simplificar només les codex d'un element.

(10) a. Punt d'Articulació en el singular *mà*:

b. Punt d'Articulació en el plural *màs*:

En el procés d'elisió hi degueren jugar un paper important, a més, els factors de tipus perceptiu, sobretot si tenim en compte quina mena de mots —a banda de les formes verbals, que analitzem en el § 3.4— conserven normalment la nasal. Com indica Moll (2006: § 127), la *n* es manté «a) en certs monosíl·labs usats com a proclítics, com ara *un, ben, bon, man dreta, pan-beneit, vin-blanc*; b) en els indefinits compostos de *un* quan són adjectius: *algun, cascun, ningun, qualcun* (que, quan són pronoms, solen perdre la *-n*: *algú, cascú, ningú, qualcú*)». ⁶ Es tracta en tots els casos de mots en què la nasal sol anar seguida d'un altre element. Com hem vist amb la *n* preconsonàntica de (9)b, en aquesta posició els trets de la nasal són llicenciats pel segment següent i, per tant, la conservació de la nasal no implica un augment de la complexitat articulatòria. Però també existeixen matisos perceptius que faciliten la conservació de la nasal en contextos preconsonàntics. Acústicament, les nasals es caracteritzen per ser sons bastant febles en relació amb les vocals de l'entorn (vg., p. ex., Ohala 1975), de manera que, en posició postvocàlica final, una nasal alveolar pot interpretar-se fàcilment com un zero fonològic. En contextos preconsonàntics, en canvi, els elements que segueixen la nasal proporcionen un fons adequat (suficient, si més no; el fons ideal seria una vocal, com en *maneta* i *algun amic*) perquè es perceba. En la seqüència *mans*, per exemple, la nasal alveolar, malgrat ser intrínsecament dèbil, contrasta tant amb la vocal anterior com amb la consonant següent, que són elements bastant prominents; i és justament aquest doble contrast el que facilita la percepció del so *n* i n'afavoreix el manteniment. ⁷

El resultat de tot plegat és que les nasals alveolars tendeixen a desaparèixer en un context postvocàlic final en què, d'una banda, els trets articuladoris de la nasal no poden ser llicenciats per un altre element i, de l'altra, el segment elidit té dificultats per esdevenir visible per mitjà del contrast amb els elements de l'entorn. Aquesta manca de

⁶ Badia (1981: §100.III), Rasico (1982: 219) i Gulsoy (1997: 43-45) també subratllen, des d'una perspectiva diacrònica, la influència del caràcter proclíctic dels mots en la conservació de la nasal final.

⁷ En alguns estudis històrics, s'ha relacionat l'elisió de *-n* amb un estadi intermedi de nasalització de la vocal precedent ([pan] > [pã] > [pã] > [pa]) (vg., p. ex., Duarte & Alsina 1984: 206-207), tal com provadament s'esdevingué en altres llengües romàniques (en gascó, p. ex.). Rasico (1982) i Gulsoy (1997) argüeixen convincentment, però, que no hi ha cap prova concreta d'aquest pas intermedi en l'evolució del català; es decanten, en canvi, per postular —en línia amb la nostra proposta— «l'afebliment fonètic progressiu d'aquesta consonant en posició final de mot darrera una vocal i, especialment, darrera una vocal accentuada» (Rasico 1982: 229). No obstant això, Gulsoy (1997: 52) no descarta que la nasalització parcial de la vocal quan apareix entre dues nasals, com en *man* o *german*, haja pogut afavorir, addicionalment, l'elisió de *-n*.

visibilitat és el que neutralitza qualsevol avantatge articulatori —més aparent que real— que la seqüència *man* poguera tenir sobre *mans*.

Les dues propietats que acabem d'esmentar es podrien aplicar, en principi, a les nasals finals d'altres punts d'articulació, que, tot i això, es conserven sistemàticament, com en *ram* o en *bany*. La qüestió és, doncs, quines variables justifiquen que només les nasals alveolars, les més simples, s'eliminen en català. Com que el tret Nasal és compartit per tots els segments involucrats, no és rellevant per a la discussió. La diferència s'ha de trobar, per tant, en els trets de Punt d'Articulació.

Articulatòriament, les consonants labials i palatals són més complexes que les alveolars (vg., p. ex., Prince & Smolensky 1993). Aquesta dificultat articulatòria s'hauria de traduir, d'acord amb la hipòtesi que els canvis tendeixen a reduir el nombre d'estructures marcades, justament en el contrari del que trobem en català: en unes majors possibilitats d'elisió. Al llarg del treball, però, estem mostrant que la complexitat estructural es pondera en múltiples dimensions; en aquest cas, en concret, en la dimensió perceptiva, que anul·la de nou els avantatges articulatoris de les alveolars. Les labials i les palatals són segments d'execució complexa i, doncs, articulatòriament marcats, però alhora aquest marcatge implica que subministren més informació que les alveolars; és a dir, en termes perceptius, el tret Alveolar és més semblant a zero que no els trets Palatal o Labial. Conseqüentment, l'elisió de la nasal alveolar suposa una pèrdua menor que no l'eliminació de les labials o les palatals, la qual cosa justifica la preservació d'aquests segments malgrat que la coda que es genera siga pitjor que les codes amb nasals alveolars.⁸ Així, és justament la manca de marcatge de les nasals alveolars, la manca de relleu perceptiu, el que, en comptes de protegir-les, permet que siguin els únics segments eliminats (aquest fet també ha estat destacat en les anàlisis de Bonet *et al.* 2004, 2005 i de Wheeler 2005).

3.2. Extensió de l'elisió de *-n* final cap al plural

⁸ Altres llengües troben equilibris alternatius en el sistema resultant. El castellà, p. ex., en virtut de la major complexitat articulatòria de labials i palatals respecte d'alveolars, permet les nasals alveolars finals (*ratón*) però ha centralitzat les labials i les palatals (*Adán* vs. *adamita*, *champán* vs. *champaña*). Una solució semblant és present en occità, amb centralització de les nasals labials i palatals finals (*fu[n]* vs. *fumar*, *ba[n]* vs. *banyar*). L'alguerés, per la seva banda, diferencia les labials de les palatals: essent com són més complexes articulatòriament les palatals que les labials, centralitza les palatals finals però admet

Una vegada consolidada l'elisió en les formes del singular, el moviment natural consisteix a generalitzar el procés al plural, ja que aquest canvi implica la igualació de la forma secundària amb el singular, que funciona com a forma primària o *base*, en el sentit de Kager (1999a, 1999b: 282). En efecte, el singular pot funcionar com a element d'atracció perquè compleix les dues característiques que ha de tenir una base a la Kager: és una forma independent i només conté un subconjunt dels trets gramaticals de la forma secundària. (Seguim la interpretació que únicament el plural té caracterització morfològica per a nombre. Des d'aquest punt de vista, les formes del plural afegeixen un sol tret —el tret Plural— a la matriu de trets de la forma —independent— del singular, mentre que les formes del femení i les formes relacionades per derivació impliquen sempre un canvi addicional de trets.)⁹

Vistes les coses així, la regularització en català central del plural *homes* segons l'esquema d'*home* i l'extensió addicional del rossellonés als parells del tipus *mà / màs* serien les opcions no marcades respecte de la relació morfològica amb la base, atés que igualen les diferents variants prenent com a punt de partida la forma primària (Singular → Plural).¹⁰ Tanmateix, les paraules tenen múltiples cares, i el que suposa una millora en una dimensió —la morfològica, p. ex.— pot no ser adequat en altres plànols —com ara el fonològic. Si ens cenyim únicament a la morfologia, la tendència que el conjunt de formes relacionades morfològicament —no sols el singular i el plural, per tant— compartisquen la mateixa arrel justificaria que, en algunes varietats, els plurals no es regularitzen de manera sistemàtica a partir del singular, l'element normalment dominant: l'elisió de la *n* en el plural contravindria altres forces paradigmàtiques que exigeixen que *mans* i *hòmens* es mantinguen fidels a derivats com *maneta*, *manassa* o *manejar* i *homenot*, *homenàs* o *homenatge*, respectivament (11)a. La influència d'aquest factor seria suficient per explicar per què no es realitza sistemàticament la igualació entre el singular i el plural en valencià ni tan sols en el plural dels paroxítons (11)b.

les labials a més de les alveolars (*ba[n]* vs. *banyar*, però *fu[m]* i *fumar*). (Per a la centralització de nasals i laterals, vg., p. ex., Lloret & Mascaró 2006.)

⁹ Sobre les característiques que ha de tenir una forma primària per poder ser considerada formalment *base* d'una forma relacionada morfològicament, vg. també Lloret (2004a) i Lloret & Mascaró (2006). Altres formes de relacions paradigmàtiques que s'han proposat en teoria de l'optimitat es revisen a Lloret (2007) i en morfologia cognitiva, a Pérez Saldanya & Vallès (2005).

¹⁰ Les explicacions històriques suggereixen, per al canvi de *-ns* a *-s* en els plurals, o bé la reducció per assimilació (*hòmens* > *hòmess* > *homes*; vg. Badia 1981: § 114.I, p. ex.), o bé efectes analògics de

(11) Manteniment de la nasal en els plurals:

- a. Tendència dominant: identitat formal de totes les formes secundàries relacionades morfològicament:

man-s = man-eta, man-ejar

hòmen-s = homen-ot, homen-atge

- b. Tendència dominada: identitat formal Singular → Plural:

mà ≠ man-s (man-eta, man-ejar)

home ≠ hòmen-s (homen-ot, homen-atge)

Com a conseqüència del que acabem d'exposar, si en alguna varietat es produeix la igualació —encara que siga parcial— entre el singular i el plural, no es podrà atribuir la manca de generalització de l'elisió en el plural a la mera acció conservadora dels paradigmes globals. En català central, per exemple, l'eliminació de la nasal en els paroxítons mostra que la correspondència entre el conjunt de formes relacionades morfològicament és menys forta que no la correspondència del plural amb la base (el singular). Per això, en *homes* se selecciona la solució sense *n*, paral·lela a la base (12)a, i no la solució amb *n*, com en els derivats (12)b.

(12) Elisió de la nasal en els paroxítons plurals:

- a. Tendència dominant: identitat formal Singular → Plural:

home = home-s

- b. Tendència dominada: identitat formal de totes les formes secundàries relacionades morfològicament:

home-s ≠ homen-ot, homen-atge

El que quedaria per explicar és per què la correlació de forces de (12) no es generalitza en aquesta varietat als plurals oxítons (és a dir, per què no hi trobem *mà* / *màs*). La nostra hipòtesi és que, en termes del marcatge fonològic, *hòmens* és pitjor que *mans*. Pel que respecta a la coda final i als trets que conté, la complexitat de les dues estructures és equivalent, ja que està formada pels mateixos segments. Però l'estructura mètrica que correspon a les dues paraules és ben diferent. D'entrada, s'ha de tenir present que els afixos flexius com la marca de plural *s* no computen per determinar la ubicació de l'accent (vg., p. ex., Serra 1996a, b i Oliva & Serra 2002). Considerant

parelles com *pare* / *pares* (vg. *DECat*, s.v. *home*, p. ex.), o bé la suma d'ambdós factors (vg. Gulsoy 1997:

només el radical, una paraula com *mans* conté una estructura mètrica no marcada, perquè presenta un isomorfisme entre l'estructura mètrica i l'estructura sil·làbica: la síl·laba tònica és també llarga i prominent en el plànol sil·làbic (és una síl·laba travada).¹¹ Semblantment, paraules polisíl·labes com *camins* o *catalans* s'ajusten al patró regular, atés que l'element més rellevant de l'estructura mètrica és destacat icònicament per l'organització sil·làbica. Si eliminàrem la *n* de paraules com *camins*, per exemple, deixariem d'assignar l'accent a la síl·laba més llarga del mot i es perdria la iconicitat estructural superficial.

La situació dels plurals del tipus *hòmens* és justament la inversa. La síl·laba més llarga, que en el cas no marcat hauria de rebre l'accent, és àtona. Ens trobem, doncs, amb la paradoxa que l'element tònic és sil·làbicament menys prominent que l'àtona. Amb l'elisió de la nasal es corregeix aquesta situació contraicònica, en igualar el pes sil·làbic de les dues síl·labes. Encara més, amb l'eliminació de *n* en mots com *marge(s)* o *terme(s)*, els resultats es converteixen en òptims des del punt de vista mètric, atés que la síl·laba tònica passa a ser la més llarga del mot i es guanya en iconicitat estructural.¹²

(13) Marcatge de les estructures des del punt de vista mètric:

- a. Situació no marcada (icònica): la síl·laba tònica és més llarga que les àtones:

camin(s)	marge(s)
----------	----------
- b. Situació neutra: la síl·laba tònica és igual de llarga que les àtones:

german(s)	màrgen(s), home(s)
-----------	--------------------
- c. Situació marcada (contraicònica): les síl·labes àtones són més llargues que la tònica:

—	hòmen(s)
---	----------

43).

¹¹ Les consonants de l'obertura tampoc no són rellevants per determinar si una síl·laba és llarga.

¹² No hem inclòs ni en els esquemes de (13) i (14) ni més endavant en els de (16) els monosíl·labs perquè, en aquests mots, no es pot establir un contrast directe entre la síl·laba tònica i les àtones. Malgrat tot, per la comparació amb les síl·labes àtones de l'enunciat, *man(s)*, amb una síl·laba travada, es pot considerar millor que *mà(s)*. D'altra banda, el manteniment de la nasal fins i tot en el singular de monosíl·labs com *nen* o *tren*, a més de dotar d'iconicitat mètrica les formes resultants, segurament guarda relació amb les condicions sobre el mot *mínim*, això és, sobre l'estructura mínima que prefereixen tenir els mots en català: en el cas dels monosíl·labs, una síl·laba travada (vg. § 3.3). Gulsoy (1997: 38-39) i Wheeler (2005: 329), entre altres, destaquen també l'origen històric diferent d'algunes *-n* conservades en els oxítons (SOMNU > *son*, GRANDE > *gran*), tot i que aquestes formes s'han regularitzat sovint segons el patró majoritari (cf. ROTUNDU > *rodon* > *rodó*, GLANDE > *gla* ~ *aglà*).

La diferència de marcatge entre *hòmens* i *camins* justifica, a parer nostre, que el català central generalitze les formes analògiques amb el singular només en el primer cas: sols es tria la regularització quan es millora, a més de la correspondència entre singular i plural, l'estructura mètrica.¹³ Segons aquesta explicació, la igualació extrema del rossellonés obeiria a l'exigència de fer coincidir singular i plural fins i tot quan el manteniment de la nasal és fonològicament menys marcat. Efectivament, en l'escala marcatge de (14) la pèrdua de la nasal en els oxítons significa en tots els casos una degradació de la iconicitat mètrica: amb l'elisió de *n*, *camins* (*camí* / *camís* en rossellonés) passa de ser icònic a no tenir iconicitat mètrica (14)b, mentre que *germans* (*germà* / *germàs* en rossellonés) es converteix en una forma contraicònica, perquè la síl·laba tònica esdevé més curta que l'àtona (14)c.

(14) Marcatge de les estructures des del punt de vista mètric, amb elisió generalitzada:

a. Situació no marcada (icònica): la síl·laba tònica és més llarga que les àtones:

— marge(s)

b. Situació neutra: la síl·laba tònica és igual de llarga que les àtones:

camí(s) home(s)

c. Situació marcada (contraicònica): les síl·labes àtones són més llargues que la tònica:

germà(s) —

3.3. Extensió del patró majoritari de cada sistema

Les diferències de marcatge mètric esmentades expliquen per què normalment només els plurals oxítons amb nasal exerceixen com a pol d'atracció per a altres formes. En català, les paraules agudes acabades en vocal es consideren marcades mètricament, perquè la síl·laba tònica no és llarga; per exemple, mots com *sofà(s)* no presenten iconicitat mètrica, mentre que uns altres com *ximpanzé(s)* són fins i tot contraicònics, ja que la síl·laba tònica és més breu que les àtones.¹⁴ L'addició de *n* al plural en algunes

¹³ Des del punt de vista històric, Gulsoy (1997) apel·la a raons fonotàctiques per al manteniment de *-ns* en els oxítons, però no arriba a identificar-les: «L'estructura sil·làbica del català del període preliterari no sembla haver permès un plural format damunt vocal final accentuada, tipus *pas*, *pis*, *molís*, *camís*, *raós*. I això potser per raons fonotàctiques almenys en part» (p. 40).

¹⁴ Recordem que, per determinar la ubicació de l'accent, la marca de plural és irrellevant i, per això, les darreres síl·labes de *sofà* i de *sofàs* compten igualment com a lliures a efectes mètrics.

d'aquestes formes, que s'observa, almenys en la llengua oral, pràcticament en tots els dialectes (15), augmenta la iconicitat mètrica de les estructures (16). Els mots oxítons que en la forma de singular presenten *-r* elidida en la pronúncia (en les varietats no valencianes) se sumen a la tendència general del patró 'vocal final tònica en el singular, *-ns* en el plural': *altans*, per *altars*; *tambons*, per *tambors*; *pilans*, per *pilars* (vg. Bibiloni 2002: 277).¹⁵ En aquest cas, tot i que la *n* no apareix en els derivats, i per tant es contravé un dels criteris paradigmàtics, no es transgredeixen criteris prosòdics.

(15) Extensió dels plurals amb *n* en els oxítons:

- a. Català central: *cafè* / *cafens*, *sofà* / *sofans*, *tambóŕ* / *tambons*
- b. Valencià: *café* / *cafens*, *sofà* / *sofans*; *cru* / *cruns* (Baix Vinalopó, Marina Alta; vg. Segura 2003, Beltran 2005); *(v)osté* / *(v)ostens* (Baix Vinalopó; vg. Segura 2003)
- c. Alguerés: *ju* / *juns* 'jou/jous', *nu* / *nuns* (nom i adjectiu), *cru* / *cruns*¹⁶ (vg. Scala 2003: 36)

(16) Marcatge de les estructures des del punt de vista mètric:

- a. Situació no marcada: la síl·laba tònica és més llarga que les àtones:
cafen(s), *sofan(s)*
- b. Situació neutra: la síl·laba tònica és igual de llarga que les àtones:
café(s), *sofà(s)*, *tambon(s)*, *vosten(s)*
- c. Situació marcada: les síl·labes àtones són més llargues que la tònica:
tambóŕ(s), *vosté(s)*, *ximpanzé(s)*

En els mots paroxítons sense nasal etimològica, en canvi, la inserció de *n* no representa cap millora per a l'estructura mètrica dels mots. Com que, a més, tampoc no implica cap benefici ni en el plànol morfològic (no hi ha alternança amb *n* en els altres

¹⁵ Quan Gulsoy (1997: 40) diu que «un cop [...] la final *-ns* de *pans* es va identificar com a marca del plural de mots acabats en vocal accentuada, la consciència morfològica feia la *n* poc vulnerable» està confirmant de manera indirecta l'acció preponderant del model majoritari 'vocal final tònica en el singular, *-ns* en el plural'.

¹⁶ En alguerés, els plurals *juns*, *nuns* (nom i adjectiu) i *cruns* són normatius. Les formes femenines dels adjectius no tenen *n* (*nua*, *crua*), com tampoc no tenen *n* els plurals de mots paroxítons del tipus *home* (*homes*) (vg. Scala 2003: 35-36). Convé notar que en el cas dels adjectius l'excepcionalitat de la generalització 'vocal tònica final en el singular, *-ns* en el plural' només afecta *cru* i *nu*, de manera que la seva regularització homogeneïtza, des d'aquest punt de vista, la flexió de nombre en la classe dels adjectius. Tenen, a més, els quatre mots afectats una característica històrica que els uneix: les formes *juw*, *nuw* i *cruw* que comparteixen en la seva evolució; l'addició de la nasal, doncs, permet mantenir la llargària sil·làbica original.

derivats) ni en el plànol sil·làbic (tant *-ns* com *-s* creen síl·labes travades), no és sorprenent que siga molt rara l'extensió analògica de la terminació *-ns* del tipus *hòmens* a altres paroxítons. Excepcionalment, però, trobem aquesta solució en la forma *àbrens*, documentada en eivissenc (vg. Veny 1999: 77), i en els antics *cófrems* (vg. DCVB, DOPV) i *pòrxens* (vg. DCVB; cf. *la plaça dels Pòrxens* a Pedreguer, Beltran 2005: 132). En aquests casos, s'ha generat una xarxa de relacions molt específica (entre *arbres*, *cofres*, *porxes*, d'una banda, i els plurals del tipus *hòmens*, de l'altra), que produeix un benefici morfològic menor, però que, malgrat tot, s'ha imposat per damunt de les altres consideracions de marcatge per seleccionar l'efecte analògic.

En la direcció contrària, en la llengua oral hi ha l'efecte ben conegut d'extensió de l'elisió de *-n* final, sense que hi intervinguen consideracions mètriques, cap al singular de mots oxítons que l'han mantinguda. Aquesta elisió analògica es documenta especialment en els mots d'incorporació més recent com ara *tobogan(s)*, *orangutan(s)* o *caiman(s)*, que poden fer *tobogà / tobogans*, *orangutà / orangutans*, *caimà / caimans*; en algun cas, fins i tot, la forma sense nasal ha estat acceptada en els diccionaris normatius vigents: *epicèn / epicens* en el DGLC (i també en el DCVB); *epicè / epicens* en el DIEC, *epicé / epicens* en el DOPV. L'eliminació de la nasal no sol ser tan habitual ni en els mots tradicionals amb nasal final (*amén*, *arran*, *Joan*, *Ramon*) ni encara menys en els monosíl·labs (*nen*, *tren*, *nin* i mots d'introducció més recent com *ien* o *fan*). L'atracció cap al model més estés d'alternança *n ~ Ø* dels oxítons es pot justificar per qüestions de freqüència, tal com apunten Bonet *et al.* (2005). Aquests autors fan un recompte a partir del *Diccionari català invers* (Mascaró & Rafel 1990) i proporcionen les dades següents: hi ha un 95% de casos amb elisió de *-n* en els radicals nominals oxítons, xifra que disminueix fins al 67% quan es consideren només els monosíl·labs. Aquesta distribució suggereix als autors la possibilitat que en els darrers mots intervinga l'efecte de *mot mínim*, això és, la tendència universal segons la qual els monosíl·labs prefereixen tenir coda (estructura (C)VC), un efecte que s'ha mostrat especialment actiu en català en la formació de mots truncats, per exemple (vg. Cabré 1993, 2002).

Els dialectes que conserven el grup *-ns* en els plurals paroxítons (*hòmens*, *jóvens*) presenten casos similars d'extensió dels esquemes dominants en el sistema per qüestions de freqüència. Per una banda, trobem algun exemple d'extensió de l'elisió de *-n* en el singular a mots com *origen*, que es presenta sovint com a *orige / orígens* en

valencià col·loquial (vg. *DCVB*, *DOPV*). Per una altra, mots d'ús poc freqüent que tradicionalment presentaven *-ns* en el plural, com *orgue*, *terme* o *verge*, tendeixen a fer ara el plural sense la nasal, seguint el model més estès de *pare* / *pares*: *orgues*, *termes*, *verges* (vs. *hòmens*, *jóvens*).¹⁷

El quadre (17) resumeix les extensions constatades dels models majoritaris de cada sistema pel que fa als oxítons (amb un patró majoritari *-V* / *-Vns* en tots els dialectes tret del rossellonés) i pel que fa als paroxítons en les varietats amb el patró tradicional *-V* / *-Vns*. Les fletxes més gruixudes marquen els canvis més estesos; les fletxes discontinües indiquen canvis puntuals més locals. Una darrera observació amb relació als paroxítons: la vitalitat del model *-V* / *-Vns* es reforça amb el poder atractor que exerceix no només —i previsiblement— sobre els mots *-Vn* / *-Vns* (*orige* / *orígens*) sinó també —encara que siga puntualment— sobre mots regulars *-V* / *-Vs* (*arbre* / *àrbrens*).

(17) Extensions dels patrons majoritaris de cada sistema.

	PATRÓ DE LES TERMINACIONS (SINGULAR / PLURAL)		
	<i>-V</i> / <i>-Vs</i>	<i>-V</i> / <i>-Vns</i>	<i>-Vn</i> / <i>-Vns</i>
OXÍTONS (tret del rossellonés)	sofà / sofàs	sofà / sofans	tobogan / tobogans
		tobogà / tobogans	
PAROXÍTONS (varietats amb plurals tradicionals en <i>-ns</i>)	marge / marges	marge / màrgens	origen / orígens
	arbre / arbres	arbre / àrbrens	

En definitiva, factors fonològics i morfològics expliquen la coexistència de diferents sistemes en els dialectes del català; addicionalment, qüestions de freqüència i d'ús dels

¹⁷ La tendència a generalitzar les formes sense nasal en els paroxítons d'ús menys freqüent s'observa en tots els dialectes amb conservació habitual de *-ns* en el plural. Per esmentar només alguns exemples, al Baix Vinalopó es documenta, juntament amb *hòmens*, *jóvens*, *llèmens*, *màrgens* i *ràvens*, la forma *termes* (vg. Segura 2003: 119); a la Marina Alta, se sent *hòmens*, *jóvens*, *ràvens* i *màrgens*, però *termes* (vg. Beltran 2005: I, 132); a Torís, al costat d'*hòmens*, *jóvens* i *ràvens*, es troba *marges*, *termes* i *verges* (vg. Beltran & Segura 2007: 73), i a Eivissa hi ha *àsens*, *hòmens* i *jóvens*, però *termes* i *verges* (vg. Veny 1999: 77). A Tortosa, Castellà (2002) assenyala que les formes *hòmens* i *jóvens* es mantenen amb força, mentre que *òrguens*, *tèrmens* i *vèrgens* han desaparegut pràcticament; el plural dels mots *imatge*, *marge*, *orde* i *rave* vacil·la entre les dues variants, amb preferència, però, per les formes sense nasal. Pot ser que la presència d'una penúltima síl·laba travada afavorisca també els plurals en *-s* (*orgues*, *termes*, *verges*...) per les qüestions mètriques abans apuntades.

mots ajuden a entendre diferents regularitzacions que es poden arribar a produir en les parelles singular / plural de mots concrets.

3.4. Manteniment de *-n* final en les formes verbals

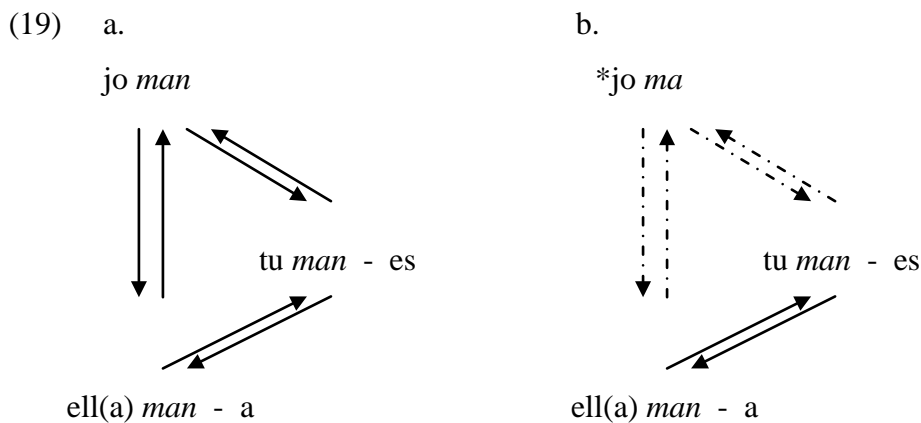
A diferència del que hem observat respecte dels elements nominals acabats en nasal alveolar, en la morfologia verbal ens trobem normalment amb el manteniment de *-n* final. En les formes verbals paroxítones, la conservació de la nasal és general: *canten*, *ballaren*, *prendrien*, *prenguen* ~ *prenguin*. En les formes oxítones, la conservació de la nasal és també la pauta habitual. D'una banda, observem que la *-n* de la tercera persona del plural es conserva sistemàticament en totes les varietats: cf. *cantaran*, *fan*, *estan*. D'una altra, en les varietats insulars la primera persona del singular del present d'indicatiu (sense marca explícita de flexió) de verbs com *manar* o *frenar* acaba en una nasal posttònica que no s'elideix (cf. *jo man*, *jo fren*, enfront de *la mà*, *el fre*). I tampoc no s'elideix en cap varietat del català la *-n* final de la tercera persona del singular del present d'indicatiu en verbs com *roman*, *pon*, *entén* o *pren*; només s'aparten d'aquest patró els verbs *tenir*, *venir* i els seus derivats: cf. *té*, *deté*, *manté*, *obté*...; *ve*, *esdevé*, *intervé*, *prové*...¹⁸

El manteniment del morfema /n/ de la tercera persona del plural en les formes oxítones admet dues interpretacions (vg. Lloret 2003, 2004b; Jiménez & Lloret 2006). Per un costat, una interpretació basada en les relacions paradigmàtiques, segons la qual *cantaran* manté la nasal per conservar l'homogeneïtat amb altres formes de tercera persona del plural com *canten*, *cantaren* o *cantarien*. Per un altre, una lectura basada en l'exigència que els morfemes tinguin representació fònica en la superfície, d'acord amb el principi REALITZEU-MORFEMA que definim a (18). Així, si en les formes oxítones desapareguera la nasal, no hi hauria cap marca per a la tercera persona del plural; el principi (18), que tracta d'assegurar que tots els morfemes estiguen representats per algun element en les formes finals, bloquejaria l'elisió de *-n*.

¹⁸ En el DCVB es documenten, per al present d'indicatiu dels verbs *tenir* i *venir* en català nord-occidental, tant l'extensió de l'elisió a la segona persona com el manteniment de la nasal en la tercera persona: cf. *tens* ~ *tes*, *ten* ~ *té* i *véns* ~ *ves*, *vén* ~ *ve*, o les variants alternatives, amb uniformització del radical, *tins* ~ *tis*, *tin* ~ *ti* (com *tinc*) i *vis*, *vi* (com *vinc*). El rossellonés també presenta ocurrencies de *ten* i *vén* (vg. DCVB i Verdaguer 1982: 112).

(18) REALITZEU-MORFEMA: Per a cada morfema de l'input hi ha d'haver algun element fonològic en l'output (vg., entre altres, Samek-Ludovici 1996).

Per contra, el manteniment de la *-n* en formes com *jo man* o *ell roman* no pot obeir al desig de conservar els morfemes, atès que en aquests casos la nasal forma part de l'arrel i, com hem vist en la morfologia nominal, el manteniment complet de les arrels no és suficient per bloquejar l'elisió. Per això, la conservació de la nasal en aquestes formes ha estat atribuïda al desig de mantenir la uniformitat en totes les arrels del paradigma verbal (vg. Lloret 2003, 2004a, b; Jiménez & Lloret 2006).¹⁹ Si analitzem, per exemple, el paradigma de les formes del singular del present d'indicatiu del verb *manar*, comprovem que el manteniment de la *-n* final permet que totes les arrels tinguin la mateixa forma (19)a, mentre que l'elisió implicaria l'aparició de relacions en què l'arrel no és homogènia (marcades amb una línia discontinua en (19)b).²⁰ La uniformitat dels radicals verbals, doncs, condiciona la forma per a la primera persona del singular del verb *manar* en català insular i, semblantment, per a la tercera persona del singular dels verbs que segueixen el patró del verb *romandre* en totes les varietats, de manera que el paradigma seleccionat és (19)a, amb manteniment de la *-n* final.

Des d'aquesta perspectiva, el fet que la nasal alveolar final de l'arrel s'elidisca només en les formes verbals *té* i *ve* (i derivats) no és fortuït: s'hi produeix perquè són

¹⁹ La pressió analògica és també el factor diacrònic que s'ha suposat per al manteniment de *-n* en les terceres persones del singular del present d'indicatiu; no s'adueix cap explicació per a l'elisió, ja antiga, de la nasal a *té* i *ve* (vg., p. ex., Rasico 1982: 219, Gulsoy 1997: 45-46).

²⁰ A diferència de les formes nominals, en què el singular funciona com a base i, per tant, com a forma primària per a la comparació, en els paradigmes verbals cap forma no es considera preponderant en la comparació (vg. McCarthy 2005). Per això, en el gràfic de (19) per a cada parell de formes α i β es

verbs que ja presenten, per motius independents, un altre tipus d'al·lomorfa en el radical (cf., p. ex., el paradigma sencer del present d'indicatiu del verb *tenir*: <*tinc, tens, té, tenim, teniu, tenen*>, amb formes amb *e* i formes amb *i*, i amb formes amb segment velar i formes sense); en aquestes circumstàncies, la pressió uniformadora sobre els radicals queda inactiva o, com a mínim, afeblida (aquesta és també l'explicació que suggereixen Lloret 2003, 2004b i Wheeler 2005: 328-329).²¹

4. Conclusions

En la gènesi de cada sistema lingüístic intervenen diversos factors, en lluita entre ells per trobar un equilibri que, de vegades, provoca que algun fenomen traspue.²² L'alternança *n ~ Ø* que presenta el català és un fenomen complex que il·lustra a bastament aquesta situació: no té una explicació diacrònica natural basada en un sol criteri ni en la mera juxtaposició de criteris (com ha demostrat Gulsoy 1997) i, des del punt de vista sincrònic, té un nombre considerable d'excepcions, presenta variació entre dialectes i amb relació a la llengua oral, i, com en la situació històrica antiga, continuen intervenint-hi tant factors fonològics i morfològics com factors de freqüència i ús, entre els quals nosaltres hem destacat l'acció de factors mètrics relacionats amb l'accent de mot. És, en definitiva, un bon trencaclosques per a qualsevol formalisme lingüístic.

Aquest estat de la qüestió fa que els parlants ens mostrem creatius, afegint un mot o un conjunt de mots a un sac o a un altre en virtut de criteris diferents. Així, d'una banda, en funció de criteris fonològics i morfològics específics, *homes* és més natural que *hòmens* perquè compleix criteris prosòdics relacionats amb l'accentuació i criteris morfològics relacionats amb la fidelitat a la base (la forma de singular *home*); però també *hòmens* és més natural que *homes* perquè paradigmàticament regularitza la presència de *n* en totes les formes secundàries (*homenàs, homenot, homenatge...*). D'altra banda, en funció de la freqüència i l'ús dels mots, com que el model majoritari

preveuen dues relacions de correspondència, segons l'element que prenem com a base per a la comparació.

²¹ Com en català nord-occidental (vg. nota 18), moltes varietats del balear presenten en *tenir* i *venir* radicals homogenis quant a la vocal: *tenc, tendré, tendria, tengui...*; *venc, vendré, vendria, vengui...*

²² Partim de la frase d'Edward Sapir «totes les gramàtiques traspuen» (*all grammars leak*), en la interpretació recta que apunta Ferrater (1981: 41): «situada en el context, la frase vol dir clarament que cap llengua no té una norma gramatical tan estricta que no deixi molt de marge a la idiosincràsia de cada parlant». Aquí la prenem en el sentit que cap criteri gramatical és tan estricte que no deixi marge a la intervenció d'altres criteris.

és ‘vocal final tònica en el singular, -ns en el plural’, és natural que *sofà*, *nu* o *orangutan* s’hi adapten com a *sofà / sofans*, *nu / nuns* i *orangutà / orangutans* (= *mà / mans*), tal com ha fet normativament *epicé / epicens*; i també és natural que, si hi ha uns pocs mots paroxítons amb alternança *ns ~ s* en el plural, els mots menys usuals s’adaptin al model majoritari sense *n*: *hòmens* i *jóvens* però *termes* i *verges* en varietats occidentals, per exemple.

Hi ha, doncs, un sistema més natural que un altre? No: tot depèn del criteri que s’utilitze; i fins aquí ens havíem compromés a discutir al començament de l’article. Però, podem anar més enllà i fer-nos altres preguntes. Per què un parlant fa *orangutan* i un altre *orangutà*? Podríem recórrer, en aquest punt, al grau de coneixement i d’interiorització de la norma culta. I encara: per què el valencià tria *hòmens* mentre que el català central tria *homes* si ambdues eleccions són naturals? Se solen invocar, en aquest cas, qüestions de dialectologia històrica: els dialectes occidentals, com a consecutius, han mantingut formes més antigues, com la *n* en el plural de mots paroxítons. Aquesta explicació no deixa de ser, però, controvertida, perquè en altres aspectes el català occidental es mostra ben innovador, com ara en la tendència a expandir l’element velar en la flexió dels verbs de la segona i de la tercera conjugació. Per a nosaltres, més il·luminador ha estat poder contestar la pregunta següent: hi ha canvis que no passen mai o gairebé mai en cap dialecte? Sí: aquells canvis que són desaconsellats pels principis més generals i que només són afavorits per connexions purament locals (*arbre / àrbrens*, *cofre / cófrens*).

5. Referències bibliogràfiques

- Badia i Margarit, Antoni (1981): *Gramàtica històrica catalana*. València: 3 i 4.
- Beltran i Calvo, Vicent (2005): *El parlar de la Marina Alta*. 2 vol. Alacant: Departament de Filologia Catalana, Universitat d’Alacant.
- Beltran i Calvo, Vicent i Carles Segura i Llopes (2007): *El valencià de Torís. El parlar de la Vall dels Alcalans*. Torís: Ajuntament de Torís.
- Bibiloni, Gabriel (2002): «Elisió de -n i -r, distribució de les ròtiques i altres fenòmens consonàntics en el mot». Dins: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan i Manuel Pérez Saldanya (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 1. Barcelona: Empúries, p. 271-285.

- Bonet, Eulàlia i Maria-Rosa Lloret (1998): *Fonologia catalana*. Barcelona: Ariel.
- Bonet, Eulàlia; Lloret, Maria-Rosa i Joan Mascaró (2004): «Crazy Rules and Markedness in Optimality Theory». Treball presentat al Workshop on Markedness in Phonology, 27th Generative Linguistics in the Old World (GLOW27), Thessaloniki, 18-21 abril 2004.
- Bonet, Eulàlia; Lloret, Maria-Rosa i Joan Mascaró (2005): «How unnatural and exceptional can languages become?». Treball presentat al Phonology Workshop: Crazy Rules and Lexical Exceptions, 3rd International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE3), Amsterdam, 23-25 juny 2005. (URL: <http://www.uv.es/foncat/>.)
- Cabré Monné, Teresa (1993): *Estructura gramatical i lexicó: El mot mínim en català*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Cabré Monné, Teresa (2002): «Altres sistemes de formació de mots». Dins: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan i Manuel Pérez Saldanya (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 1. Barcelona: Empúries, p. 889-932.
- Castellà Espuny, Carles M. (2002): «Encara queden hòmens jóvens? (Sobre el manteniment de la nasal alveolar en els plurals dels antics proparoxítons llatins)». Dins: *II Congrés d'Història d'Alcanar (1, 2 i 3 de desembre de 2000, Alcanar)*. Calaceit: Ajuntament d'Alcanar, p. 169-183.
- DCVB = Alcover, Antoni M. i Francesc de Borja Moll (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Impremta de Mn. Alcover / Gràfiques Miramar [segons els volums]. (URL: <http://dcvb.iecat.net/>.)
- DECat = Coromines, Joan (1980-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. 9 vol. Barcelona: Curial / "la Caixa".
- DGLC = Fabra, Pompeu (¹⁴1981): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: EDHASA.
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans (²2007): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana. (URL: <http://dlc.iec.cat/>.)
- DOPV = Acadèmia Valenciana de la Llengua (2006): *Diccionari ortogràfic i de pronunciació del valencià*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. (URL: <http://www.avl.gva.es/lletres.asp/>.)

- Duarte, Carles i Àlex Alsina (1984): *Gramàtica històrica del català*, vol. 1. Barcelona: Curial.
- Ferrater, Gabriel (1981): *Sobre el llenguatge*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Griera, Antoni (1920): «El català occidental». *Butlletí de Dialectologia Catalana* 8: 35-59.
- Gulsoy, Joseph (1997): «El tractament de la -n < N' en català». *Caplletra* 20: 33-82.
- Jiménez, Jesús (1999): *L'estructura sil·làbica del català*. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Jiménez, Jesús i Maria-Rosa Lloret (2006): «Asimetries en la interfície morfologia/fonologia». Dins: *Actes del VII Congrés de Lingüística General, del 18 al 21 d'abril de 2006, Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Publicació en CD-ROM.) (URL: <http://www.uv.es/foncat/>.)
- Kager, René (1999a): «Surface Opacity of Metrical Structure in Optimality Theory». Dins: Hermans, Ben i Marc van Oostendorp (ed.), *The Derivational Residue in Phonological Optimality Theory*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, p. 207-245.
- Kager, René (1999b): *Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kikuchi, Seiichiro (2005): «Relativised Contiguity and Word-Final Deletion in Catalan». *On'in Kenkyu [Phonological Studies]* 8: 25-32.
- Lleó, Conxita (1970): *Problems of Catalan Phonology*. Seattle: University of Washington.
- Lloret, Maria-Rosa (2003): «Variació condicionada: aspectes qualitatiu i quantitatiu». *Catalan Review* 17.2: 107-122.
- Lloret, Maria-Rosa (2004a): «The phonological role of paradigms. The case of insular Catalan». Dins: Auger, Julie; Clements, Clancy J. i Barbara Vance (ed.), *Contemporary Approaches to Romance Linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, p. 275-297. (URL: <http://roa.rutgers.edu/>; <http://www.uv.es/foncat/>.)
- Lloret, Maria-Rosa (2004b): «Efectes col·laterals de la 'desinència zero' en la flexió verbal algueresa». Dins: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. 49 (Miscel·lània Joan Veny 5). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 233-266. (URL: <http://www.uv.es/foncat/>.)

- Lloret, Maria-Rosa (2007): «Problemes d'interfície fonologia-morfologia: la funció dels paradigmes». Dins: Cabré, Teresa (ed.), *Lingüística teòrica: anàlisi i perspectives II* (Catalan Journal of Linguistics. Monographies). Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, p. 135-160. (URL: [http://www.uv.es/foncat/.](http://www.uv.es/foncat/))
- Lloret, Maria-Rosa i Joan Mascaró (2006): «Spanish depalatalization revised». Dins: Colina, Sonia i Fernando Martínez-Gil (ed.), *Optimality-Theoretical Studies in Spanish Phonology*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, p. 74-98. (URL: [http://roa.rutgers.edu/.](http://roa.rutgers.edu/))
- Mascaró, Joan (1983): *La fonologia catalana i el cicle fonològic*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- Mascaró, Joan i Joaquim Rafel (1990): *Diccionari català invers amb informació morfològica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- McCarthy, John J. (2005): «Optimal Paradigms». Dins: Downing, Laura J.; Hall, Tracy A. i Ralf Raffelsiefen (ed.), *Paradigms in Phonological Theory*. Oxford: Oxford University Press, p. 170-210. (URL: [http://roa.rutgers.edu/.](http://roa.rutgers.edu/))
- Moll, Francesc de Borja (2006): *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.
- Ohala, John J. (1975): «Phonetic explanations for nasal sound patterns». Dins: Ferguson, Charles A.; Hyman, Larry M. i John J. Ohala (ed.), *Nasalfest: Papers from a Symposium on Nasals and Nasalization*. Stanford (CA): Dept. of Linguistics, Stanford University, p. 289-316.
- Oliva, Salvador i Pep Serra (2002): «Accent». Dins: Solà, Joan; Lloret, Maria-Rosa; Mascaró, Joan i Manuel Pérez Saldanya (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 1. Barcelona: Empúries, p. 345-391.
- Pérez Saldanya, Manuel i Teresa Vallès (2005): «Catalan Morphology and Low-level Patterns in a Network Model». *Catalan Journal of Linguistics 4 (Morphology in Phonology)*: 199-223.
- Pons, Clàudia (2007): *La teoria de l'optimitat. Una introducció aplicada al català de les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Prince, Alan S. i Paul Smolensky (1993): «Optimality Theory. Constraint Interaction in Generative Grammar». Report no. RuCCS-TR-2. New Brunswick (NJ): Rutgers

- University Center for Cognitive Science. (Versió revisada publicada a Blackwell, Malden, MA, 2004.)
- Rasico, Philip D. (1982): *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Recasens i Vives, Daniel (²1996): *Fonètica descriptiva del català. (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX.)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Samek-Ludovici, Vieri (1996): «A unified analysis of crosslinguistic morphological germination». Dins: Ackema, Peter i Maaïke Schoorlemmer (ed.), *Proceedings of CONSOLE-1*. Utrecht: Console, p. 31-46. (URL: <http://roa.rutgers.edu/>)
- Sanchis Guarner, Manuel (1993): *Gramàtica valenciana*. Barcelona: Alta Fulla.
- Scala, Luca (a cura de) (2003): *Català de l'Alguer: criteris de llengua escrita*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Segura i Llopes, Carles (2003): *Una cruïlla lingüística: Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant / Elx: Departament de Filologia Catalana, Universitat d'Alacant / Ajuntament d'Elx.
- Serra, Pep (1996a): *La fonologia prosòdica del català*. Tesi doctoral, Universitat de Girona.
- Serra, Pep (1996b): «L'estructura prosòdica i l'accent». *Caplletra* 19: 113-144.
- Sistac i Vicén, Ramon (1993): *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa a Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Veny, Joan (1999): *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma de Mallorca: Moll.
- Verdaguer, Pere (1982): *Comentaris sobre el vocabulari rossellonès*. Barcelona: Barcino.
- Viaplana, Joaquim (1991): «Sobre la flexió nominal en català». Dins: *Estudis de llengua i literatura catalanes*, vol. 23 (Miscel·lània Jordi Carbonell 2). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 235-264.
- Viaplana, Joaquim (1996): «Sobre la irregularitat verbal». *Caplletra* 19: 333-348.
- Wheeler, Max W. (1979): *Phonology of Catalan*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wheeler, Max W. (2005a): *The Phonology of Catalan*. Oxford: Oxford University Press.

Wheeler, Max W. (2005b): «Cluster Reduction: Deletion or Coalescence?». *Catalan Journal of Linguistics* 4 (*Morphology in Phonology*): 57-82.